

דו"ח פעילות לשנת 1999

תוכן העניינים :

ע' 2	נתונים כלליים על הפעילות
ע' 5	זכויות כלואים
ע' 8	אלימות כוחות הבטחון כלפי פלסטינים
ע' 10	חופש התנועה
ע' 12	תושבות
ע' 15	כבוד המת
ע' 16	דיווח ארגוני וכספי

נתונים כלליים על הפעילות ב-1999

במהלך התקופה שמ-1.1.99 עד 20.12.99 נתקבלו במוקד 1047 פניות לסיוע. במחצית הראשונה של שנת '99 נתקבלו 585 תלונות. במהלך שנת 1998 – 1247 תלונות.

במהלך השנה טופלו בסך הכל 1885 תלונות, חלקן נתקבלו במהלך השנה ובחלקן נמשך הטיפול שהחל בשנים קודמות. מתוך תלונות אלה:

- 263 פניות שעניינן חופש התנועה – מתוכן קיבלו 44 מהפונים היתר תנועה כמבוקש, 10 איש קיבלו היתרי תנועה לתקופות מוגבלות ובקשותיהם של 38 איש נוספים סורבו. אשר לכל השאר ולמנועים – עניינם מצוי עדיין בטיפול.
- * 243 פניות בעניין תושבות – מתוך פניות אלה 139 הן של תושבי ירושלים. נרשמו הצלחות ב-53 מהמקרים (אם רישום ילדים, אם אישור לאיחוד משפחות ואם ביטול גזירה קודמת על שלילת תושבות).
104 מהפניות בנושא תושבות הן של תושבי הגדה ועזה. כאן נרשמה הצלחה בעניינן של 35 משפחות. במקריהן של 7 משפחות נתקבל סירוב לאיחוד משפחות על רקע בטחוני.
- טופל עניינם של 20 איש שגורשו בעבר מהשטחים (לרבות מזרח ירושלים) לחו"ל והמבקשים לשוב ולחיות כאן. חזרתם של 5 איש אושרה במהלך 1999.
- 194 תלונות על אלימות כוחות הבטחון ומתנחלים כלפי פלסטינים – במהלך השנה החליטו הרשויות על העמדה לדין של חיילים ושוטרים בשתיים מהתלונות. במהלך השנה הוגשו לבתי המשפט 15 תביעות פיצויים על פגיעה בגוף ורכוש ע"י חיילי צה"ל, שוטרים ומתנחלים. נמשך הטיפול בתביעות שהוגשו קודם לכן, מתוכן נסתיימו בפסיקת פיצויים במהלך השנה 22 מקרים.
- 18 איש טופלו במהלך '99 במסגרת פרויקט זכויות כלואים, רובם עצורים מינהליים ומיעוטם עצירים שעונו ושבנוסף, הרשויות מנעו מפגש בינם לבין עורכי דינם.
- נמשך הטיפול ב-5 מקרים של נעדרים פלסטינים – חלקם שגורלם לא ידוע וחלקם שנהרגו ככל הנראה אך מקום קבורתם (בבתי קברות לחללי אויב שבאחריות וניהול צה"ל) לא נודע.
- 57 פניות של תושבי ירושלים לביקור אצל קרובי משפחתם הכלואים – מתוכן אושר הביקור ב-46 מקרים, סרב ביקור ב-6 מקרים ועוד חמישה ממתניים עדיין לתשובה.

טבלת תלונות שנתקבלו במוקד במהלך התקופה 1.1.99-20.12.99 עפ"י נושאים:

הנושא	מספר הפניות	% מסך הפניות ב-1999	% מסך הפניות ב-1998 כולה
תושבות	92	8.8	4.8
תנאי מעצר ועינויים	7	0.7	2.3
איתורים*	661	63	58
נעדרים	---	---	0.1
ביקור משפחות בכלא	8	0.8	0.7
אלימות ונזק לרכוש	36	3.5	3.3
אישורי יציאה	112	10.6	7.5
כניסה מירדן לגדה	10	1.0	0.3
כניסה מישראל לעזה	18	1.7	0.9
כניסה מהשטחים לישראל	94	9.0	7.9
החרמת תעודות זהות	1	0.1	0.6
פקדונות	1	0.1	0.1
אחר	7	0.7	13.5
סה"כ	1047	100%	100%

* איתורים – בפועל נתקבלו פניות לאיתורים של 831 איש שנעצרו – מתוכם 661 איש שפרטיהם טרם נמצאו במאגר המידע במוקד ועוד 170 איש שפרטיהם נמצאים כבר ונתבקש איתורם פעם נוספת, עקב מעצר חוזר או העברות מכלא למשנהו.

טבלת פניות עפ"י נפות לתקופה 1.1.99 - 20.12.99:

נפה	מספר הפניות	% מסך הפניות
שכם	67	6.4
טולכרם	98	9.4
רמאללה	144	13.8
ירושלים	107	10.2
בית לחם	145	13.8
חברון	316	30.2
גינין	85	8.1
יריחו	9	0.8
אחר	15	1.4
עזה*	61	5.9
סה"כ	1047	100%

* התלונות מעזה מתפלגות כדלקמן:
 איחוד משפחות – 3
 כניסה לעזה – 3
 אישור יציאה לחו"ל – 6
 ביקור בכלא – 4
 פקדונות – 1
 איתורים – 43
 אחר – 1
 סה"כ – 61 תלונות

טבלת פניות לפי חודשים ונושאים במהלך התקופה 1.1.99 - 20.12.99:

חודש	רכוש	אלימות	מינהלי	איתורים	אחר	סה"כ
1/99	1	-	19	76	6	102
2/99	-	1	38	66	7	112
3/99	-	4	24	58	2	88
4/99	-	-	24	51	-	75
5/99	-	4	31	57	3	95
6/99	2	4	35	68	4	113
7/99	2	4	19	54	6	85
8/99	-	7	24	52	2	85
9/99	-	2	18	53	3	76
10/99	1	2	35	44	2	84
11/99	-	2	29	54	1	86
12/99	-	-	16	28	2	46
סה"כ	6	30	312	661	38	1047

איתורים

טבלת פניות לאיתור על פי חלוקה לאזורים ושנים:

שנה	שכס	טו"כ	רמלל	י-ם	ב"ל	חברון	ג'נין	יריחו	אחר	עזה	סה"כ
1988	2	--	32	24	32	10	--	3	--	--	103
1989	10	4	132	61	110	34	4	5	6	1	367
1990	5	9	101	37	56	7	2	3	2	2	224
1991	6	4	54	37	29	8	5	1	2	4	150
1992	5	1	36	36	25	1	1	--	1	3	109
1993	32	21	76	56	59	63	9	--	1	123	440
1994	45	42	102	98	218	295	9	1	1	181	992
1995	107	88	109	67	396	556	18	4	6	25	1376
1996	76	87	130	55	158	698	44	6	14	64	1332
1997	78	107	145	31	350	367	22	5	7	49	1161
1998	21	37	43	11	60	174	12	--	3	26	387
1999	26	54	99	24	113	229	58	6	9	43	*661
סה"כ	413	454	1059	537	1606	2442	184	34	52	521	7302

* כאמור, נתוני 1999 הממוחשבים מקיפים התקופה מ-1.1.99 עד 20.12.99.
 ** מספר זה אינו מוחלט שכן מי שאותר בעבר ויש פנייה חדשה בעניינו – מאותר בהמשך לאיתור הקודם.

זכויות כלואים עינויים

מבחינת זכויות האדם בשטחים ובישראל עומדת שנת 1999 ללא ספק בסימן פסיקת בג"צ האוסרת סוף-סוף על עינויים בחקירות השב"כ. פסק הדין מסמן את ההצלחה של מאבק ארוך, משפטי וציבורי, שהמוקד להגנת הפרט היה שותף מרכזי בו.

בראשית שנת 1996 החל המוקד בפרויקט אינטנסיבי של ייצוג עצורים, הנתונים בעינויים בעת חקירתם. הגשנו עשרות רבות של עתירות נגד השב"כ, בהן התבקש בית המשפט הגבוה לצדק לאסור את המשך הפעלתם של אמצעים הכרוכים בלחץ פיסי. עתירות אלה סייעו לעותרים האינדיבידואליים, בעניינם העדיפה המדינה להתחייב שלא להפעיל נגדם כוח, על פני קיום דיון מהותי בבית המשפט.

בנוסף, הביאו העתירות לכך שנושא העינויים לא סר מעל שולחנו של בג"צ. השופטים נחשפו שוב ושוב לתצהירים המתעדים בפרוטרוט את שיטות החקירה של השב"כ, פירוט אשר לא הוכחש בתשובות המדינה. במצב זה התקשו שופטי בית המשפט העליון להמשיך ולהימנע מלפסוק לגופה של הטענה הכללית והמרכזית שבעתירות, לפיה שיטות החקירה של השב"כ אינן חוקתיות, חרף ההיתרים שניתנו לחוקרי השב"כ להפעיל על יסוד מסקנות ועדת לנדוי. אכן בית המשפט דחה את בקשת המדינה למחוק מספר עתירות של המוקד, לאחר סיום החקירות הספציפיות, נשואי העתירות, וקיבל את טענות פרקליטי המוקד, לפיהן חייב בית המשפט לפסוק בשאלת האסור והמותר בחקירות השב"כ.

כמו כן, ריבוי העתירות וההתדיינות הבלתי פוסקת בהן, הקשו על השב"כ להכחיש את העובדות. שיטות החקירה השגרתיות הפכו לשקופות. נציגי השב"כ לא יכלו עוד לנקוט בקו ההסברה בפני בית המשפט, לפיו מדובר במקרים חריגים שבחריגים של פצצה מתקתקת. פרקליטות המדינה הלכה והסתבכה בנסיגות להצדיק את שיטות העינויים, הידועות זה מכבר לבית המשפט, כאמצעים הדרושים להגן על החוקרים או למנוע מגע בין הנחקרים, ותו לא.

על רקע זה ניתן פסק הדין בחודש ספטמבר 1999. בתוך קבוצת העתירות בהן ניתן פסק הדין החשוב, השולל שימוש בעינויים מכל וכל, היתה גם עתירתו של ואאל כעכה, שהמוקד הגיש שלוש שנים קודם לכן. בזמנו, לאחר הגשת העתירה, שוחרר כעכה ממעצרו, אולם המשיך לסבול מפגיעה פסיכיאטרית עקב העינויים שעבר.

בפני ההרכב בן תשעת השופטים ייצג את המוקד עו"ד אליהו אברם, מנהל המחלקה המשפטית של המוקד. עו"ד אברם הגיש לבית המשפט עיקרי טיעון משפטיים ממצים בתחום המשפט הבינלאומי. טענתנו המרכזית היתה, כי יחס בלתי אנושי ומשפיל ועינויים אסורים במשפט הבינלאומי איסור מוחלט וללא כל חריגים. עמדה זו התקבלה ע"י בית המשפט. בפסק הדין כתב הנשיא ברק (בהסתמך על מקורות שהובאו בעיקרי הטיעון):

"מסקנה זו עולה בקנה אחד עם המשפט הבינלאומי ההסכמי – אשר ישראל צד לו – האוסר על שימוש בעינויים (torture), ב'יחס אכזרי ולא אנושי' (cruel, inhuman treatment) וב'יחס משפיל' (degrading treatment)... איסורים אלה הם 'מוחלטים'. אין להם 'חריגים', ואין בהם איזונים."

החלטת בית המשפט נראית בדיעבד כמתבקשת מאליה, אולם קודם קבלתה היתה רחוקה מלהיות צפויה. היה זה השילוב של מאבק ציבורי ובינלאומי, במיוחד בזירה של דעת הקהל הבינלאומית של משפטים, יחד עם עבודה משפטית עיקשת ויסודית, תוך שיתוף פעולה ואיחוד כוחות בין ארגוני זכויות אדם, שהביא לתוצאה המיוחלת.

המאבק נגד העינויים לא הסתיים עם פסיקת בג"צ. מיד לאחר מתן פסק הדין הציב ראש השב"כ בפני הממשלה והציבור דרישה חד משמעית לתיקוני חקיקה, שיעניקו סמכות לחוקרי השב"כ להפעיל שיטות חקירה "מיוחדות" – קרי, עינויים ויחס בלתי אנושי או משפיל בחקירה – אשר בלעדיהן הוא לא יוכל עוד לערום לבטחון ישראל. היזמה להעמיד את מדינת ישראל בתור המדינה היחידה בעולם, המתירה עינויים על פי חוק מפורש, זכתה בשלב ראשון לתמיכה מלאה של האופוזיציה, של ראש הממשלה ושל היועץ המשפטי לממשלה. המוקד פנה לארגונים בינלאומיים, להזהירם ולהציע שיביעו באופן נחרץ את עמדתם. בינואר 2000 קיבל ראש הממשלה את המלצת משרד המשפטים שלא ליזום חקיקה חדשה להתיר שיטות

חקירה "מיוחדות", לפחות לא לפי שעה. נימוק מרכזי שהועלה לשינוי בעמדתו של ראש הממשלה, היה ההתנגדות הבינלאומית החריפה לחקיקה כזו.

המצב המשפטי כיום הינו פועל יוצא של פסק דינו של בג"צ, אשר ראש השב"כ והיועץ המשפטי לממשלה הצהירו על מחויבותם למלא אחריו במלואו. אין עוד היתרים, הניתנים מראש לחוקרי השב"כ, להפעיל כוח נגד נחקר בחקירה. היועץ המשפטי גם לא יבטיח מראש אי העמדה לדין של חוקר בנסיבות של "צורך". יחד עם זאת, אם חוקר השב"כ הפר את החוק על ידי הפעלת כוח נגד נחקר, יבחן היועץ המשפטי לממשלה את מעשהו בדיעבד, אם פעל החוקר בנסיבות של "צורך", כפי שהגנה זו מוגדרת בחוק העונשין, ואם לאו. פעל חוקר השב"כ בנסיבות של "צורך" לפי דעת היועץ המשפטי לממשלה, לא יועמד החוקר לדין פלילי בגין התעללות בנחקר.

מצב משפטי זה, לדעת המוקד, עדיין אינו תואם את האיסור המוחלט נגד עינויים, בכל הנסיבות, שבמשפט העמים. גם לאחר פסק דינו של בג"צ, נשאר פתח רחב מדי לעינויים בחקירות השב"כ, הלכה למעשה. על כן פנו עורכי הדין של המוקד, תמר פלג שריק ואליהו אברם, למשרד המשפטים, וביקשו לקדם חקיקה מפורשת האוסרת עינויים, כפי שהציע משרד המשפטים בתזכיר של תיקון לחוק העונשין. פרקליטי המוקד דרשו, בהצעה מנומקת, לחזק את האיסור שבתזכיר החוק של משרד המשפטים ובמיוחד לשלול לחלוטין את האפשרות להסתמך על נסיבות של "צורך" כהגנה בפני האיסור נגד עינויים. האגודה לזכויות האזרח בישראל הודיעה למשרד המשפטים שהיא מצטרפת במלואה לעמדת המוקד בעניין תזכיר החוק נגד עינויים.

מעצרים מינהליים

שנת 1999 ראתה ירידה נוספת במספר העצורים המינהליים המוחזקים ע"י ישראל, כשהמוקד ממשיך לייצג את רובם הגדול באמצעות עו"ד תמר פלג שריק. בראשית השנה החזיקה ישראל כ-80 אסירים מינהליים פלסטינים. בסוף השנה נותרו בידיה רק כ-15.

בין המשתחררים השנה – לאחר מאמצים אינטנסיביים, משפטיים וציבוריים – ותיק האסירים המנהליים, אוסמה ברהם, שהשתחרר לאחר כשש שנות מאסר. ההודעה הדרמטית על שחרורו ניתנה באולם בית המשפט העליון, במועד שנקבע לדין בעתירה לשחרורו שהגיש המוקד להגנת הפרט. ברהם שוחרר במסגרת הסדר פשרה עם המדינה, שהשיגה עו"ד תמר פלג לאחר מו"מ אינטנסיבי ומייגע. ברהם התחייב לדברים שכבר הצהיר עליהם לא פעם בעבר: לא לעסוק באלימות. בנוסף הוא הפקיד ערבות וקיבל על עצמו מספר תנאים מגבילים. ב-18.7.99 שוחרר ותיק האסירים המנהליים לביתו.

במחצית שנת 1999 תוקן צו המעצרים המינהליים. התיקון חולל שינויים בהליכים המשפטיים בעניין המעצר המינהלי. עיקרו כינון ביקורת שיפוטית ועיון תקופתי כהליכי חובה, ומתן זכות ערעור לעציר על החלטות בערכאות אלה לבית המשפט הצבאי לערעורים. כתוצאה מכך, עניינו של עציר שהוצא נגדו צו מעצר מינהלי ל-6 חודשים, יכול להגיע בפני שופט 4 פעמים. מאידך גיסא, הדרך לבג"צ נחסמה כמעט, שכן מיצוי ההליכים הנ"ל אינו מותיר זמן להגשת עתירה.

עתירה אחרת שהגיש המוקד בשנת 1999, בעניינו של העציר חאלד ג'ראדא (העצור מראשית שנת 1997), נדחתה.

במחצית הראשונה של שנת 1999 הגיש המוקד 77 ערעורים על צווי מעצר מינהלי. 19 צווי קוצרו בהסכמת השב"כ, 18 ע"י השופט (כמחצית מקרים אלו: קיצורים לא מהותיים) וצו אחד בוטל בשל פגמים פרוצדורליים. במחצית השנייה של שנת 1999 ייצג המוקד את העצורים ב-39 דיונים של ביקורת שיפוטית ועיון תקופתי (הליכי חובה שנקבעו בתיקון לצו המעצרים המינהליים). הליכים אלו הביאו לשחרור אחד העצורים במקום, קיצור 10 צוים בחודש או יותר וקיצור 4 צוים בשבועיים עד ארבעה שבועות. ב-20 מקרים ניצלנו את זכות הערעור שנקבעה בצו המתוקן. הערעורים הביאו לביטול צו אחד, לקיצור של צו שני בשלושה חודשים וחצי ולקיצור צו שלישי (בהסכמת התביעה) בשלושה שבועות.

בעניינו של עציר אחד, אימן דראגמה, קבע בית המשפט לערעורים (בשתי החלטות נפרדות) כי אין להאריך את צו המעצר ללא חומר כבד משקל חדש. דראגמה הוחזק במעצר ללא משפט מאז דצמבר 1994. למרות החלטות אלו, הוציא נגדו הצבא בחודש דצמבר 1999 צו מעצר חדש, לשישה חודשים נוספים. בחודש ינואר 2000, במסגרת הביקורת השיפוטית על צו המעצר, טען המוקד שהצו הוצא שלא בסמכות, לאור החלטות אלו של בית המשפט לערעורים. השופט לא קיבל אמנם את העמדה הזו, אך קבע שלא קיים

חומר מספיק להשתית עליו את מעצרו של דראגמה, וציווה לשחררו: גם המידע החמור ביותר לא יכול להצדיק מעצר מנהלי ללא הגבלת זמן, אם לא מתקבל מידע חדש יותר. לאחר 48 שעות של מתח, בהן שקלה המדינה להגיש ערעור על החלטת השופט, שוחרר דראגמה לביתו תחת צו המגביל את תנועותיו לאזור A בלבד, ובפועל (עקב פיצול השטחים שבשליטת הרשות) לעירתו טובא.

מלבד הייצוג בהליכי הביקורת השיפוטית על צווי המעצר, מסייע המוקד לעצירים גם בנושאים כגון ביקורי משפחות וטיפול בעצירים חולים ועצירים הזקוקים לטיפול פסיכיאטרי.

כלואי אל-חיאם

במהלך השנה הגיש המוקד להגנת הפרט בשיתוף האגודה לזכויות האזרח, שתי עתירות בשמם של אזרחים לבנונים הכלואים בכלא אל-חיאם שבדרום לבנון. בסך הכול עתר המוקד בשמם של תשעה עצירים. שניים מהעצירים, מוסטפא תאובה ובנו עלי, שוחררו מהכלא לאחר הגשת העתירה בשמם. האב ובנו, מהכפר ארנון שבלבנון, נעצרו בסתיו 1997. ע"פ הדיווחים עונה האב בכלא אל-חיאם, בין היתר באמצעות חשמל, מכות והצלפה. בחודשים שטרם הגשת העתירה הוא טופל בבית החולים במרגי-עיון, לאחר שאיבד את הכרתו כתוצאה מלחץ דם גבוה ודופק לב מואץ. הבן עלי נעצר, ככל הנראה, כאמצעי ללחץ על אביו לשתף פעולה עם ישראל. הוא היה בן 14 בעת מעצרו, וגם הוא עונה בכלא באמצעות זרם חשמלי, שהופעל עליו בהיותו יושב בכיסא ובמיכל מים. עלי חלה כתוצאה מתנאי המעצר. בגיל 16, לאחר שתי שנים של כליאה ללא משפט, שוחרר לביתו.

שבעה העצירים האחרים שעתרנו בעניינם לבג"צ, ממשיכים להיות מוחזקים בכלא אלחיאם. לפחות אחד מהעצירים היה ילד (בן 16) בעת מעצרו. הוא מוחזק באל-חיאם כבר קרוב לשנתיים. שניים מהעותרים מוחזקים בכלא אל-חיאם ללא משפט כבר למעלה מ-14 שנים, ושניהם סובלים ממחלות קשות. אחד מהם, סלימאן רמדאן מהעיירה בעל-בק, נעצר ע"י כוח משותף של צה"ל וצבא דרום לבנון בספטמבר 1985. הוא נפצע במהלך מעצרו, ולאחר מכן עונה בכלא אל-חיאם באמצעות חשמל, הצלפה ותלייה על מוט. נמק ברגלו השמאלית הביא לכריתתה בבית חולים ישראלי. לאחר הכריתה הוחזר רמדאן לכלא אל-חיאם, שם הוחזק במשך שלוש שנים בבידוד "חדר חשוך", ללא תאורה וללא אור שמש. עצירים ששוחררו מאל-חיאם מסרו, כי יש סכנה שייאלצו לכרות את שאר רגלו כתוצאה מטיפול רפואי לקוי. רמדאן סובל גם מבעיות רפואיות קשות נוספות.

העתירות לבג"צ מסתמכות על מידע וראיות ממקורות רבים בדבר השליטה האפקטיבית של מדינת ישראל בדרום לבנון ובדבר המרות שמפעילה ישראל כלפי צבא דרום לבנון. בין היתר מביאים העותרים החלטות והודעות של ממשלת ישראל ושל גורמים ישראליים רשמיים, דו"חות והחלטות של גופים בינלאומיים, תצהירים של אסירים משוחררים, דיווחים עיתונאיים ומחקרים אקדמיים. העותרים מציגים גם רשיונות יציאה מ"רצועת הביטחון", שהונפקו לאזרחים לבנונים ע"י ישראל. מתשובת המדינה לעתירות עולות עובדות נוספות בדבר נוכחותה של ישראל בדרום לבנון - ישראל מעניקה סיוע אזרחי בסך מיליוני דולרים בשנה לתושבי הרצועה, ומסייעת לצד"ל בסכומים של עשרות מיליוני דולרים מדי שנה. כמו כן, מסייע צה"ל לצד"ל בנשק, בתחזוקה ובהכשרת חיילים. לצה"ל 12 מוצבים בדרום לבנון ושלושה בסיסים, והוא סלל בשטח כבישים עוקפים. צד"ל הפסיק את ביקורי הצלב האדום וביקורי המשפחות בכלא אל-חיאם לתקופה מסוימת על פי בקשת ישראל, כאמצעי לחץ להחזרת גופתו של החייל הישראלי איתמר איליה. צד"ל אף שחרר עצורים מכלא אל-חיאם, לבקשת ישראל, במסגרת עיסקה שהביאה להחזרת גופתו של איליה. אנשי שב"כ נפגשים עם חוקרי צד"ל בכלא אל-חיאם, וגם מסייעים לאנשי צד"ל בהנחיה מקצועית ובהדרכה. נחקרים מכלא אל-חיאם נבדקים ע"י ישראל בבדיקות פוליגרף. ישראל מימנה שיפוצים בכלא. עד לאחרונה שולמו משכורות הסוהרים והחוקרים בכלא ישירות ע"י קצין צה"ל. בעקבות העתירות שונה עניין זה. החל מחודש אוקטובר 1999 אמור צה"ל להעביר את המשכורות כסכום גלובלי לקצין התקציבים של צד"ל, וזה "ככל הידוע" [כדברי המדינה] משלם את המשכורות לסוהרים ולחוקרים.

עוד עתירות אלו תלויות ועומדות, ממשיך המוקד בטיפול ראשוני בעניינם של עצורים נוספים. הטיפול בעניין עצורי אל-חיאם מתאפשר באמצעות שיתוף פעולה עם עורכי דין צרפתיים שמקבלים ייפוי כוח ממשפחות העצורים בלבנון. המאבק המשפטי מלווה במערכה ציבורית לשחרור העצורים, המתנהל הן בארץ והן בחו"ל.

ביקורים בכלא

פאטמה טקאטקה, בת 59, לא זכתה לראות את בנה שבכלא מזה שלוש שנים. בן-זוגה, מוסא, בן 67, ראה את בנו האסיר שלוש פעמים בלבד בתקופה זו, ולאחרונה בפברואר 1999. הבן מרצה מאסר עולם בכלא באר-שבע. ההורים תושבי בית פג'אר שבגדה המערבית. מאז הועברו האסירים הבטחוניים - בעקבות ההיערכות מחדש של צה"ל בשטחים - לבתי כלא בתוך ישראל, כרוך הביקור אצל האסירים בהיתר כניסה לישראל מטעם הצבא. המבקרים אינם מסתובבים באופן חופשי בישראל: הם מגיעים לכלא וחוזרים ממנו בהסעות מאורגנות של הצלב האדום ובליווי צה"ל. אולם גם בכך לא די, כנראה, כדי למנוע את הסכנה הקשה לבטחון המדינה שיוצרים שני ההורים הקשישים, המבקשים לבקר את בנם. עובדה: פניות המוקד לאפשר את כניסתם נענו בסירוב: הם מנועים מטעמי ביטחון. כשפנינו לפרקליטות המדינה בעניין, נענינו כי "הורי האסיר יוכלו לבקר את בנם בכלא, וזאת במסגרת ביקורי אסירים שמארגן הצלב האדום. היתרי הביקור יינתנו לקראת כל ביקור וביקור בכפוף לבדיקה בטחונית קודמת" [ולא בדרך של היתרים תקופתיים כנהוג בדרך-כלל]. מאז קבלת תשובה זו בחודש יולי 1999, טרם הוסדר לבני הזוג ביקור אצל בנם.

זכות המשפחה לבקר אסיר בכלא היא זכות יסוד הן של האסיר והן של בני משפחתו וידידיו. היא מעוגנת אפילו בפקודת בתי הסוהר המנדטורית. ניתוק הקשר בין האסיר לבין משפחתו הקרובה לתקופות ממושכות כל-כך הופכת את עונש המאסר לאכזרי ובלתי אנושי ופוגעת באסיר ובמשפחתו הרבה מעבר למתחייב מעצם המאסר. אף-על-פי-כן מניעת ביקורים היא תופעה החוזרת על עצמה – פעם משום שהמבקר הוא אסיר לשעבר ופעם משום שקיימת "מניעה בטחונית" לביקור. הזכות לביקורי ידידים או קרובים שלא מהמשפחה הגרעינית-המצומצמת אצל אסירים המוחזקים בישראל, אינה אפשרית כלל.

בדרך כלל מוביל טיפול המוקד למתן היתרים חד-פעמיים למשפחות המנועות מביקור אצל בניהן שבכלא. הטיפול צריך להתחדש בכל פעם ופעם על מנת שיתקבל היתר לביקור נוסף.

מאסר ושחרור

במסגרת פרויקט זכויות הכלואים מטפל המוקד גם בעניינים אחרים של אסירים. כך, למשל, הבאנו להחזרת ערבויות גבוהות שנאלצו עצירים לשלם כתנאי לשחרורם, ובמקרה אחד גם לביטול תנאים מגבילים. טיפולנו בשחרורו של יאסר אלמואזן, אסיר סורי חולה כליות שהוחזק ע"י ישראל. המהלכים המשפטיים לשחרורו עלו בתוהו: ועדת השחרורים של ש"ס סירבה לשחררו, ובית המשפט המחוזי דחה את ערעורנו. קיבלנו רשות ערעור לבית המשפט העליון, אך הערעור התייתר: הפעולה הבינלאומית למענו, במיוחד ע"י קבוצת אינטלקטואלים צרפתים, עשתה את שלה. במסגרת שחרורי האסירים לפי הסכמי אוסלו שוחרר גם יאסר אלמואזן, והגיע לדמשק.

אלימות כוחות הבטחון כלפי פלסטינים ותביעות פיצויים

גם היום לא מובטחת לפלסטינים בשטחים הכבושים הזכות היסודית לשלימות הגוף ולכבוד האדם במובן הצר ביותר של המלה. יציאת כוחות צה"ל ממרכזי הערים הפלסטיניות המרכזיות – שבאה בעקבות הסכמי אוסלו - צמצמה את החיכוך שבין צה"ל לאוכלוסייה וצמצמה את היקף מקרי האלימות. אולם התופעה של אי-אכיפת החוק על חיילים, שוטרים ומתנחלים לא השתנתה, והמקרים של ירי, הכאות והתעללויות נמשכים באזורים בהם נמשכת הנוכחות הישראלית, במחסומים שמציב צה"ל בגדה, קבועים וארעיים, ובכניסות השונות לירושלים.

חלק מהאחריות להמשך האלימות נופל על כתפי רשויות החקירה והאכיפה: במיוחד מצ"ח ופרקליטות פיקוד מרכז של צה"ל. במקום לעקור את תופעת האלימות מהשורש, מעדיפה מערכת אכיפת החוק להתעלם מהתלונות, לטייח את העובדות או לנהל חקירות שטחיות וקלושות שממילא אינן מעלות דבר. הכלים היסודיים ביותר להגנת זכות האדם לשלימות גופו אינם עומדים, אם כן, לפלסטינים: הרשויות האמורות להגן על שלומם בזמן אמת הן הפוגעות בהם (וכשמדובר באלימות של מתנחלים – עומדות מהצד). הרשויות האמורות לאכוף את החוק באמצעות חקירה והעמדה לדין מחפות על העבריינים. מצב זה הוא שהביא את המוקד להגנת הפרט, החל משנת 1994, לפעול לאכיפת זכויותיהם של פלסטינים ולהכרה בפגיעות בהם, באמצעות הכלי של תביעות פיצויים.

תביעות הפיצויים שמגיש המוקד להגנת הפרט משרתות מספר מטרות. הגשת התביעה מחייבת את המערכת ל-accountability. הרשויות, שלא הדריכו, לא אכפו, לא חקרו ולא העמידו לדין את האשמים, צריכות כעת להסביר את מעשיהן ואת מחדליהן בפני בתי המשפט. לקרבן האלימות יש בתביעה אלמנט של העצמה: ניתנת לו במה לעמוד על זכויותיו, והחיילים שפגעו בו נחקרים על דוכן העדים. חובת הפיצוי מעניקה הכרה בדיעבד בזכויות שהופרו. כספי הפיצויים חיוניים לא פעם לשיקום אנשים שנותרו נכים, או שמפרנס המשפחה נהרג. במצב הכלכלי הנוכחי בשטחים כספים אלו חיוניים יותר מתמיד. לבסוף, ניתן לקוות, שיהיה לתביעות גם ערך מרתיע כנגד התנהגויות דומות בעתיד.

מגוון התביעות שהגיש המוקד בשנת 1999, מלמד על מגוון הפגיעות בפלסטינים הכרוכות בכיבוש. להלן כמה דוגמאות מתוך תביעות אלה:

בחודש פברואר הגיש המוקד תביעה בשמו של ילד תושב בית ליקיא שבנפת רמאללה. כשהיה בן 8 התלווה הילד להוריו שעבדו באדמתם החקלאית. השטח, למרות היותו שטח חקלאי פרטי, שימש את צה"ל לאימונים. הילד הרים חפץ, שהותירו חיילי צה"ל במקום ככל הנראה, והחפץ התפוצץ. הילד נכווה בידיו וברגליו, ורסיס מהחפץ חדר לבטנו והוצאתו הצריכה ניתוח.

בחודש מרץ הגיש המוקד תביעה בשמה של משפחה מהכפר עצירה אל קבליה, נפת שכס. משפחה זו נפלה קורבן להתפרעות אלימה של מתנחלים מהתנחלות יצהר. המשפחה היתה בדרכה מהכפר לשכס, כאשר שלושה כלי רכב בעלי לוחיות זיהוי ישראליות חסמו את דרכם. כשבעה מתנחלים ירדו מכלי הרכב כשהם צועקים, מקללים ויורים באוויר. הם יידו אבנים על כלי הרכב הפלסטיניים, והחריבו אותם. אחת האבנים פגעה בידו השמאלית של האב וסדקה אותה. ההורים הצליחו לחמוק מתוך הרכב הנצור עם תינוקם בן החודשיים, אולם שתי פעוטות (בנות שנתיים ושלוש שנים) נותרו לכודות לבדן ברכב. האב מיהר לשוב ולחלצן, ומצא אותן אחוזות בעתה, כששערן ובגדיהן מכוסים זכוכיות. בני המשפחה התלוונו במשטרה עוד באותו יום, ולמקום האירוע הגיעו כוחות צבא ומשטרה. אולם למרות זאת, ולמרות שהיה ידוע שהמתנחלים עזבו את מקום האירוע לכיוון התנחלות יצהר, ואף היה בידי אחד הנפגעים הפלסטיניים מספר של רכב החשוד בהשתתפות בהתקפה זו, לא עשתה המשטרה דבר על מנת לחקור את האירוע. כשביקש המוקד לצלם את חומר החקירה, נמסר כי "אין מה לצלם מהתיק!". המוקד טוען בתביעה, כי הימנעות המשטרה מחקירה מהווה פגיעה נוספת בזכויותיהם של התובעים, שגם עליהם הם זכאים לפיצויים. בנוסף, גרמה התנהגות המשטרה לתובעים ל"נזק ראיתי": היא שללה מהם את האפשרות להיפרע את נזיקיהם מידי המתנחלים.

בחודש יוני הגיש המוקד תביעה בשמו של ד"ר עאמר חיאט, רופא שיניים משכס. בדצמבר 1996 יצא ד"ר חיאט בהיתר מטעם צה"ל לתל-אביב, כדי לאסוף ציוד רפואי משובלל שייבא למרפאתו. הוא ביקש לחזור לביתו באוטובוס העושה דרכו מהתחנה המרכזית בתל-אביב לאריאל, ומשם להמשיך לביתו בשכס. משהתברר לנהג אוטובוס "דן" בתל אביב כי נוסע זה הוא פלסטיני, הורה לו לרדת מהאוטובוס. בתשובה לתלונת המוקד להגנת הפרט על התנהגות הנהג, הצדיק קואופרטיב "דן" את התנהגות הנהג, והסתמך על צו של מפקד כוחות צה"ל בגדה. לפי הצו, "לא ייסע מי שאינו ישראלי באוטובוס ציבורי ישראלי". בעקבות התכתבות בין המוקד לבין היועץ המשפטי לצה"ל בגדה המערבית, הודיע גורם זה כי ההוראה שוב איננה בתוקף, אולם סירב לפרסם את עניין ביטול הצו בכתב, או להודיע ל"אגד" ול"דן" על ביטולו. בתביעה תובע המוקד פיצויים לד"ר חיאט על השפלתו. כן מבקש המוקד, שבית המשפט יוציא צו שיוורה לקואופרטיב "דן" לחדול מלפעול ע"פ ההוראה המפלה, ולאפשר לכלל הציבור להשתמש בשירותיו.

בחודש אוגוסט הגיש המוקד תביעה בשמו של תינוק בן שנה וחמישה חודשים מבית אולא, נפת חברון, שנפטר בעקבות עיכובו במחסום צה"ל. בשנת 1996 אובחנה אצל התינוק לוקמיה והוא טופל בכימותרפיה בבית החולים הדסה בירושלים. כששוחרר נאמר להורים, כי במקרה שיעלה חומו של הפעוט, יש להבהילו לבית החולים. יומיים לאחר השחרור עלה חומו של התינוק. היה זה בעיצומם של האירועים הקשים בגדה המערבית שבאו בעקבות פתיחת מנהרת הכותל בירושלים. ההורים לא הצליחו להשיג אמבולנס שיעביר את התינוק לבית החולים, אך מצאו רכב עם לוחיות רישוי ישראליות לצורך זה. כשהגיעו למחסום צה"ל סירבו החיילים לאפשר להם לעבור, למרות הסבריהם בנוגע למצבו הרפואי הקריטי של התינוק. רק לאחר כשעה התירו החיילים את המעבר לנהג הרכב עם האם והתינוק. האב נאלץ להישאר מאחור. זמן מה לפני ההגעה לבית החולים חדל התינוק לנשום. בבית החולים נעשו נסיונות להחיותו – אך ללא הועיל.

באותו חודש הגיש המוקד תביעה בשמו של מורה תושב עין יברוד, נפת רמאללה. עניינה של התביעה הכאה קשה של התובע, בעת שנעצר והועבר למעצר מינהלי. המכות גרמו, בין היתר, לפגיעה בעינו של התובע ולפגיעה בקרנית. בעקבות תלונה לפרקליטות פיקוד מרכז נמסר למוקד כי הכוח שהפעילו החיילים על העצור היה ברובו במסגרת הסביר. "עם זאת, נמצאה חריגה מסוימת ובעטיה הורה הפרקליט להעמדתו לדין משמעתי של הקצין אשר פיקד על הכוח. החריגה האמורה הינה הוראתו לתשעה מחייליו

להכות את המתלונן, בשעה שזה היה עצור, אזוק, עיניו מכוסות והוא שוכב על הקרקע." הקצין הועמד לדין משמעתי ונקנס ב-100 ₪.

בחודש נובמבר הגיש המוקד להגנת הפרט את תביעתה של אישה תושבת מחנה הפליטים קלנדיה, שנורתה ע"י חיילי צה"ל בעת שניסתה להתערב בהכאה של שלושה מבני משפחתה. כדור אחד נותר עד היום בצווארה וגורם להתנפחות בצוואר ובפנים. בתקופה הראשונה נגרמה לה גם צרידות קשה עקב פגיעה במיתרי הקול. רסיסים של כדור שני, שחדרו לרגלה, גרמו לה קשיים בהליכה, ועד היום היא סובלת מכאבים ברגלה בשעת שינויים במזג האוויר.

בחודש דצמבר הגיש המוקד תביעה בשמה של אישה תושבת כפר ח'דר, שהוכתה ע"י שוטרים בסמוך לשער שכם בירושלים. הרקע למעשה היה פעולה לפינוי רוכלים מאזור שער שכם: פעולות אלו של פקחי עיריית ירושלים בליווי משטרה הולידו תלונות רבות במוקד. הפקחים מבריחים את הרוכלים, רומסים סחורה ומחרימים אותה, והכול מלווה באלימות רבה. במקרה זה החרימו הפקחים את הירקות שהביאה התובעת למכירה, והעמיסו אותה על רכבם. האישה רצה אחרי הפקחים והתחננה שיחזירו לה את סחורתה. השוטרים שליוו את הפקחים דחפו את האישה בברוטליות, ואחד מהם חבט באלה על כף ידה, וגרם לה לשבר.

במהלך השנה הסתיימו בפשרה תביעות רבות שהגשנו בעבר. כך, למשל, פוצתה משפחתו של ילד שנורה למוות במחנה פליטים ליד שכם בשנת 1995 ב-80,000 ₪. משפחתו של הרוג אחר פוצתה ב-50,000 ₪. ילדה שנפגעה מרימון הלם בשנת 1991 פוצתה ב-30,000 ₪. שניים שהוכו בשנת 1990 ע"י שוטרי מג"ב מאחורי תחנת המשטרה בנווה יעקוב פוצו יחד בקרוב ל-20,000 ₪. מתלונן אחר פוצה בסך של 10,000 ₪ בגין אלימות שהופעלה כלפיו בזמן מעצר ובעת חקירתו בשנת 1991.

הישג נוסף שהשיג המוקד השנה נוגע לזכותם של מתלוננים לעיין בתיקי חקירה של המשטרה שנפתחו בעקבות תלונתם. בחודש מאי 1999 הוציאה המשטרה הנחיה בעניין זה, המבהירה את זכות העיון בתיקים, ומדגישה כי אין להפריד לעניין זה בין הודעות של עדים לבין חומר חקירה אחר – מזכרים ודו"חות פעולה למיניהם. ההנחיה הוצאה בעקבות עתירה של המוקד להגנת הפרט לבג"צ, להעביר לעיוננו דו"ח של מסדר זיהוי תמונות, בו זיהתה מתלוננת את המתנחלת שהשתתפה בהכאת ילדי המתלוננת בחברון בשנת 1995. המשטרה העבירה למוקד בזמנו את העדויות בתיק, אך סירבה להעביר את דו"ח מסדר הזיהוי, שהוא הראיה המרכזית. הדו"ח ומזכרים נוספים הועברו לידינו חודשים ספורים לאחר הגשת העתירה בשנת 1998, ומאוחר יותר הוצאה הנחיה שתמנע חזרה על סירובים מעין אלו בעתיד.

חופש תנועה יציאה לחו"ל

באמצעות השליטה במעברי הירדן, כמו גם במעברי גבול נוספים, ממשיכה ישראל – ולעניין זה: השב"כ – לשלוט בחייהם של תושבי השטחים. מניעת היציאה לחו"ל מוזנת למערכת ממוחשבת, והתושב המגיע לגשר נאלץ לחזור כלעומת שבא. הניסיון מלמד, שהשימוש בכלי של מניעת יציאה הוא נרחב. לתושב לא ניתנת הנמקה למניעת היציאה, וגם המוקד מקבל הנמקות לקוניות כגון שיציאת התושב לחו"ל תסכן את בטחון האזור "בהיותו פעיל חמאס". המידע על בסיסו הוחלט על מניעת היציאה נשאר חסוי, ותקיפתו בלתי אפשרית. לא פעם, נראה שמניעת היציאה נעשית כאמצעי לחץ לשיתוף פעולה, כסנקציה עונשית או ככלי להבהיר לתושב "מי הבוס".

כך, למשל, בעניינו של ס"ד מעראבה, נפת גינין. ס"ד מנוע יציאה ככל הנראה משנת 1993. הוא לא נעצר מעודו, ולא הועמד מעולם לדין. ביולי 1999 ביקש ללוות את בתו בת ה-10 לטיפול בבית חולים בעמאן, ירדן. הבת סובלת מניוון שרירים, וטופלה עד אז בישראל אולם הטיפול בישראל היה יקר, הכניסה לישראל מסובכת, והבדלי השפה מקשים. כשהגיע עם אשתו ובתו לגשר, איפשרו השלטונות את יציאת האם והבת לירדן, אולם אותו החזירו כלעומת שבא, עם זימון לשב"כ. כשהתייצב לפי הזימון, ולאחר המתנה, נאמר לו ש"קפטן" השב"כ מסרב להיפגש עמו. בעקבות פניית המוקד קיבל ס"ד היתר חד-פעמי להצטרף לבתו המטופלת בירדן.

בשנת 1999 הרחיב השב"כ את הניצול לרעה של שליטתו במעברי הגבול השונים. בשורה של מקרים בהם פנה המוקד בבקשה לאפשר את יציאתם של תושבים לחו"ל, קיבלנו במקום תשובה הפניה של התושב למפגש עם רכז של שירות הביטחון הכללי. נמסר לנו, שהמפגש הוא תנאי להמשך הטיפול בפנייה. מחינו על הניצול לרעה של פנייתנו: ארגוני זכויות אדם אינם צינור זימון אנשים למפגש עם רשויות הביטחון. בנוסף, יש פסול בניצול מצב הלחץ בו נתון תושב שצריך לצאת בדחיפות לחו"ל כדי לחקור אותו או (כפי

שמלמד הניסיון) ללחוץ עליו להסכים עם שיתוף פעולה. בתשובה לכך, טען המינהל האזרחי שכל מגמת הזימונים היא לבדוק מחדש את מניעת היציאה, ולאפשר לתושבים להציג את גרסתם בנוגע למידע הקיים בעניינם. לאור זאת, ביקשנו שהשימוע של התושבים ייערך באורח נאות: לתושב יימסר מראש מה הם הנתונים לגביהם הוא אמור להגיב, ושתינתן לו הזכות להיות מיוצג במהלך השימוע. דרישתנו זו לא נענתה, וחוסר הנכונות לקיים שימוע כהלכתו מקרין על מידת הכנות שבתאור הזימון לשב"כ, כמעניק הזכות לשימוע.

הזדמנות נדירה להתעמת עם טענות השב"כ נגדם, היתה לעשרים וחמישה עותרים שהשתתפו בעתירה שהגיש המוקד להגנת הפרט לבג"צ בשנת 1997 בעניין מניעת יציאתם לחו"ל. במקור נכללו בעתירה 81 עותרים, שחלקם הגדול נמחק כבר מהעתירה (בד"כ לאחר שהותרה יציאתם). יציאתם של שבעה עותרים הותרה במהלך השנה האחרונה. בעניינם של עשרים וחמש העותרים הגיש המוקד בקשה לגילוי הראיות החסויות, עליהן הסתמך השב"כ בקביעת מניעת היציאה. הדיון בעתירה טרם התקיים, אולם בשלב זה כבר העבירה המדינה פירוט תמציתי של המידע בנוגע לכל אחד מהעותרים, וגם הודעות שונות שמסרו נחקרים ובהם נזכרים שמות העותרים. במקרים רבים המידע הגלוי הוא כללי מאוד, ישן ואינו מייחס לעותרים פעילות צבאית כלשהי. השב"כ ממשיך להסתמך במידה רבה על מידע חסוי, אשר ההצדקה לחסיונו תיבדק ע"י בית המשפט.

אחד המקרים בהם טיפל המוקד השנה בהצלחה הוא המקרה של ע"ג, צעירה משכם. ע"ג היא חולת לב: סובלת מהאצה ואי-יציבות בדופק הלב, נוטלת תרופות בקביעות, וייתכן שתזדקק לניתוח. בסתיו החלה טיפול אצל רופא מומחה בירדן. כשביקשה לצאת לטיפול נוסף לירדן, הוחזרה מהגשר. בתשובה לפנייתנו הדחופה ללשכת היועץ המשפטי בגדה המערבית, הפנתה אותה לשכת היועמ"ש, על בסיס המסמכים הרפואיים, לטיפול אצל קרדיולוגים בשטחים... פנינו בדחיפות לפרקליטות המדינה, והזדעקנו על כך שהלשכה שמה את שיקול דעתה במקום שיקול הדעת של הרופאים המטפלים בצעירה באופן אישי, ושהפנו אותה לטיפול בירדן. כמו כן הדגשנו את זכותה של הצעירה, ככל חולה, לבחור את הרופא שיטפל בה. ע"ג קיבלה היתר חד-פעמי לצאת להמשך הטיפול הרפואי בירדן. כשנזקקה ע"ג לטיפול ומעקב נוספים בירדן, חודש מאוחר יותר, נאלצנו שוב לפנות לפרקליטות המדינה, ושוב קיבלה ע"ג היתר חד-פעמי. בתחילת שנת 2000 הוסרה מניעת היציאה בנוגע לע"ג, והיא יכולה להמשיך בטיפולים מבלי להיאבק על כל אחד מהם עם הרשויות הישראליות.

כניסה לעזה

בחודש אוקטובר 1999 נפתח סוף-סוף (במתכונת מצומצמת) המעבר הבטוח בין הגדה לרצועת עזה. המעבר הבטוח שיפר ללא ספק את מצב חופש התנועה של תושבי השטחים, אולם לא פתר את בעייתם של כל מי שנזקקים להגיע מהגדה לעזה ולהיפך. השימוש במעבר הבטוח מותנה בהחזקה של כרטיס מגנטי, וזה אינו מונפק למי שיש בעניינם "מניעה בטחונית". כמה אלפים מתושבי עזה הוגדרו כמי שיש בעניינם "מניעת ברזל", ויציאתם מעזה לא תותר, ויהי מה. כדי לאפשר את מעברם של אלו נדרש עדיין טיפול צמוד של המוקד להגנת הפרט.

ס"ח, בן 75, מחרבת אלערוב שבנפת חברון, הוא אחד מאלו. לס"ח שש בנות הנשואות לתושבי הרצועה וגרות במחנה ג'בליה. מאז סוף שנת 1997 מטפל המוקד בעניינו, כאשר כמעט תמיד נדרשים התכתבות ממושכת ואינספור שיחות טלפון כדי להסדיר כל ביקור וביקור שלו אצל בנותיו. בביקור האחרון שהסדיר המוקד עבורו, בראשית נובמבר (סמוך לאחר פתיחת המעבר הבטוח), היה המוקד צריך להתערב גם על מנת שיאפשרו לס"ח לחזור מעזה לביתו: תחילה החזירו אותו במחסום ארז לעזה, ולא איפשרו לו לצאת לכיוון חברון.

תושבות תושבות בירושלים

במבט ראשון מסתמנת שנת 1999 כשנת מפנה בתחום מדיניות ישראל בעניין התושבות במזרח ירושלים, אולם בעוד שהצהרות מבטיחות נשמעו לרוב, הרי בשטח השינוי כמעט שלא היה מורגש. הרוחות החדשות התבטאו אמנם במידת מה בגישתם של הפקידים בלשכת משרד הפנים במזרח ירושלים כלפי תושבי העיר הפלסטינים, אולם שינוי בנהלים ניכר רק בסוף ינואר 2000. גם כעת יש אי בהירות רבה לגבי הנהלים החדשים, ובמידה שהם קיימים הם לא זכו לפרסום מוסמך. הפער בין ההצהרות הנשמעות מעל דפי העיתונים לבין המציאות היומיומית בעיר הוסיף לתחושת האינשול והתסכול. הצורך להיזון משמועות אף הוא לא תורם לתחושת הביטחון של התושבים.

השינויים האיטיים שמסתמנים הם תוצאה של הלחץ של ארגוני זכויות האדם ודעת הקהל העולמית, ושל הכרה גוברת אצל הרשויות, שחלק מהצעדים שנועדו לנשל את האוכלוסייה הפלסטינית מירושלים הביאו לתוצאה הפוכה: הגירה של פלסטינים אל תוך העיר במטרה להגן על מעמדם כתושבים. התפיסה הישראלית של מזרח ירושלים כחלק מישראל (ולא כשטח כבוש) והמטרה לשמר רוב יהודי גדול בעיר, נותרו בעינם. כפועל יוצא מכך, נמשכים האפליה של התושבים הפלסטינים ודחיקתם מהעיר. הרשויות רותמות למטרה פוליטית-דמוגרפית זו את חוקי התכנון והבנייה, את חוקי הביטחון הסוציאלי, את החוקים הנוגעים לתושבות ולאזרחות ואת ההקצאות התקציביות לפיתוח תשתית, חינוך, תרבות ושירותים עירוניים. את המחיר משלמות משפחות, המוצאות עצמן בהתמודדות יום-יומית מול מערכות אטומות ומנוכרות, שייעודן המקורי הוא לשרת את האזרח. במקום להעניק שירותים ראויים לאוכלוסייה, הופכות הרשויות את חייהן של המשפחות הפלסטיניות לבלתי נסבלים. גם אם ייסוגו הרשויות מהצעדים הקיצוניים שנקטו החל משנת 1995, תישאר הדרך למימוש זכויות היסוד של תושבי העיר הפלסטינים ארוכה.

שלילת תושבות בירושלים

החל משנת 1995 הפקיע משרד הפנים הישראלי את תושבותם של אלפי פלסטינים תושבי ירושלים. תעודות הזהות הישראליות נלקחו מידיהם, ביטוח הבריאות שלהם הופסק וכך גם קצבאותיהם מהביטוח הלאומי. הם הוכרזו שוהים לא חוקיים בעירם ונדרשו לצאת ממנה. מאחורי שלילת התושבות עמד שינוי חשאי ורטוראקטיבי במדיניות משרד הפנים בנוגע לשמירת מעמד התושבות: בעבר יכלו תושבי מזרח ירושלים לשהות בחו"ל תקופות ארוכות (ובלבד שהאריכו את "כרטיס היוצא" שלהם) או להתגורר בחלקים אחרים של השטחים מבלי שזכותם לשוב ולהשתכן בירושלים תיפגע. לפי המדיניות החדשה, העברה מעין זו של "מרכז החיים" מביאה ל"פקיעה אוטומטית" של מעמד התושבות, וגם אם התושב חזר לירושלים, התגורר בה שנים ארוכות וקיבל שירותים ממשרד הפנים (בהתאם למדיניות העבר), הרי שמגוריו בעיר נחשבים בדיעבד למגורי שוהה בלתי חוקי. הנטל להוכיח מגורים רצופים בירושלים הוטל על התושב, וכל קבלת שירות במשרד הפנים הפכה להיות כרוכה בהצגה של צרורות מסמכים: חוזי שכירות, חשבונות חשמל וארנונה, אישורים מהביטוח הלאומי, תעודות רפואיות, תעודות בתי ספר – והכול למשך שנים ארוכות.

באוקטובר 1999 יצא שר הפנים החדש, נתן שרנסקי, בהכרזה לתקשורת לפיה מופסקת מדיניות שלילת התושבות של תושבי מזרח ירושלים. "אם עכשיו הוא [התושב] גר בישראל... משרד הפנים לא יתחיל לבדוק, לא יבקש ממנו להביא לו כל מיני חשבונות על חשמל ומים מעשר השנים האחרונות... אלה שמעוניינים להמשיך להיות תושבי העיר, אבל בעבר גם היו כמה שנים בכווית ובמדינות אחרות, אנחנו לא משתמשים בתירוץ שהם לא היו פה בשביל לבטל תושבות שלהם." [מדבריו בתכנית הרדיו "היום הזה", 17.10.99]. בראיון לעיתון "אלקודס" אמר שרנסקי דברים ברורים ומפורטים אפילו יותר בדבר ביטול המדיניות שהונהגה בשנת 1995.

כך השר. ומה הודיעה הפרקליטות לבית המשפט העליון, בתשובה לעתירה בעניין שלילת התושבות שהגיש המוקד להגנת הפרט? בהודעה לקונית מסרה הפרקליטות, כי תיערך בדיקה פרטנית לכל פונה למשרד הפנים שמתעוררת שאלת פקיעת התושבות שלו. אם הפונה שמר על "זיקה נאותה" לישראל גם בתקופה בה שהה בחו"ל, "לא ינקוט משרד הפנים – בכפוף להעדר מניעה פלילית ו/או בטחונת – בצעדים למחיקתו מהמרחש". לנוסח עמום זה צירפה הפרקליטות עוד מלות הסתייגות לפיהן אין בדברים האמורים כדי לגרוע מ"הוראות הדין" ומ"שיקול הדעת של משרד הפנים בנוגע ליישומן לאור נסיבותיה האישיות ומכלול זיקותיו של הפונה".

יש עוד להדגיש, כי בדברי השר, כמו גם בדברי הפרקליטות, אין מענה לבעייתם של מי שמשרד הפנים כבר שלל את תושבותם. עם זאת, דווקא בתחום זה חל שינוי בסוף ינואר 2000: ע"פ פרסום בלתי רשמי – שנתאשר בפרקטיקה של הלשכה – מוחזר מעמד התושבות למי שהוכיח מגורים בירושלים במשך השנתיים האחרונות.

עתירת המוקד לבג"צ נגד מדיניות שלילת התושבות נותרת, אם כן, תלויה ועומדת. בסוף שנת 1999 ביקשו העותרים מבית המשפט להורות למדינה להגיש תצהיר תשובה שיערך ע"י שר הפנים שרנסקי עצמו, זאת כדי להבהיר את המדיניות החדשה, ולכסות על הפער בין הכרזותיו של השר באמצעי התקשורת לבין הניסוחים המתחמקים של פרקליטות המדינה.

בריאות ילדים

עתירה נוספת של המוקד, התלויה ועומדת בפני בג"צ, עניינה הביטוח הרפואי של ילדים שרק אחד מהוריהם תושב ירושלים. העתירה הוגשה בחודש מרץ 1999 יחד עם עמותת רופאים לזכויות אדם והאגודה לזכויות האזרח.

העתירה יוצאת כנגד הנוהל לפיו ילדים אלו אינם זוכים לביטוח בריאות מרגע לידתם, אלא רק לאחר תהליך ממושך של חקירת מרכז החיים של המשפחה ע"י המוסד לביטוח לאומי ולאחר רישום הילדים במשרד הפנים, או מתן "מספרים זמניים" לילדים (במקום מספרי זהות) ע"י המוסד לביטוח לאומי. כתוצאה ממדיניות זו נוצר מצב שבתקופה קריטית של חייהם, לא זוכים תינוקות וילדים למעקב ולטיפול רפואיים. האוכלוסייה במזרח ירושלים היא מהעניות בארץ, ורוב התושבים אינם יכולים לשאת בנטל הכלכלי של רפואה פרטית. דווקא בפני אוכלוסייה זו מוצבים מחסומים כשהיא באה לממש את זכויותיה לביטוח בריאות ממלכתי.

העתירה הובאה לדיון וממתנה למתן פסק דין. בינתיים פסק בית המשפט העליון בעניין אחר, שאין להפסיק את הביטוח הרפואי של אדם לפני שניתנה לו התראה על כך ולפני שניתנה לו זכות שימוע בעניין. לאור פסק דין זה, הצענו למדינה הסדר, לפיו הילדים נשוא העתירה יבוטחו בביטוח בריאות מרגע לידתם, וימשיכו לקבל טיפולים רפואיים כל עוד לא מוצו ההליכים של חקירה של המוסד לביטוח לאומי ולא נקבע שהילד אינו תושב. טרם נתקבלה תגובת המדינה.

משפחות חצויות

עניין אחר המדגים את הפער בין המתנהל באולמות בית המשפט לבין המתרחש בשטח, הוא נושא המשפחות החצויות.

בעתירה משנת 1997 ביקש המוקד לחדש נוהל ותיק, לפיו לבני זוג של תושבות ירושלים, שהם תושבי הגדה או הרצועה, ניתנו אישורים זמניים לשהות בירושלים מכוח נישואיהם לתושבות העיר, וכך יכלו לחיות עם בנות-זוגם וילדיהם בירושלים. העתירה כוונה לתקופה הממושכת (בת מספר שנים) שבין הגשת בקשה לאיחוד משפחות במשרד הפנים ועד לקבלת אישור ראשוני של הבקשה. הנוהל שהיה קיים בעת הגשת העתירה איפשר את החיים המשותפים רק מרגע שבקשה לאיחוד משפחות אושרה אישור ראשוני, ובמשך תקופה של למעלה מחמש שנות מבחן עד לקבלת הרשיון לשיבת קבע בירושלים.

המדינה הסכימה עקרונית לצורך בנהל מעין זה, אולם לא מיהרה להסדיר מצב כזה. תחילה אושרו הבקשות לאיחוד משפחות של מרבית העותרים, וכך עקפה המדינה את הסדרת הנושא, שהפך ללא רלבנטי לאותם עותרים. רק בספטמבר 1998 מסרה הפרקליטות על החלטה לגבש נוהל שיענה על המבוקש בעתירה, ושפרטיו עוד טעונים גיבוש, ורק ב-4.1.99 העבירה הפרקליטות למוקד את "עיקרי הנוהל", שהיו רחוקים מלענות על צרכי האוכלוסייה. חודשים נוספים עברו – וגם הנוהל במתכונתו זו לא יושם בשטח. ביוני 1999 מסרה הפרקליטות כי "לאחרונה נשלמה סופית עבודת המטה בנדון וכן הוכנו הטפסים המתאימים". ביולי 1999 הגיעה העתירה לדיון, ואחד הפרטים הבעייתיים בנהל שונה תחת לחצם של השופטים. לאור קיומו של הנוהל החדש נדחתה העתירה. אולם אליה וקוץ בה: עד עצם היום הזה הנוהל אינו מיושם בשטח, ולמוקד לא ידוע אף על אישור אחד לשהייה בירושלים שניתן במסגרת הנוהל.

התוצאה החיובית היחידה של קביעת הנוהל, היא שבמקרים בהם לוחץ המוקד ליישומו, מזדרז משרד הפנים (יחסית לרגיל) לתת אישור ראשוני של הבקשה לאיחוד משפחות.

רישום ילדים

בדו"ח השנתי לשנת 1998 דיווחנו על מדיניות חדשה של משרד הפנים לרישום ילדים של תושבי ירושלים במעמד זמני לשנה אחת במקום כתושבי קבע. מדיניות זו היוותה מלכודת למשפחות, שכן לא ניתנה להורים כל אינדיקציה לפיה מעמדם של הילדים הוא זמני ויש להאריכו כעבור שנה. מבחינת הרישום בתעודת הזהות, נראה הרישום כרישום רגיל לכל דבר ועניין. בעקבות התערבות המוקד נעצר נוהל זה, וילדים שנרשמו על-פיו במעמד זמני קיבלו תושבות קבע. משרד הפנים גם תלה מודעה בלשכה בה הוא מזמין את מי שרשמו את ילדיהם בתקופה בה נהוגה היתה אותה מדיניות, לבוא ולתקן את הרישום.

הטיפול הפרטני

ההליכים במשרד הפנים, במיוחד בעניין בקשות לאיחוד משפחות ורישום ילדים, ממשיכים להיות מסובכים ומסורבלים. המכשולים הבירוקרטיים העומדים בפני בקשות אלו כמעט שלא מאפשרים לתושבים לקדם את בקשותיהם ללא סיוע מעו"ד או מארגון. קבלת תשובות ממשרד הפנים מחייבת פניות חוזרות ונשנות, והפעלת לחץ על המערכת. המוקד להגנת הפרט המשיך גם השנה לסייע לעשרות משפחות בשלבים שונים של איחוד המשפחה: אם בקבלת רשיונות ביקור לבני משפחה בעלי נתינות זרה, הארכת תוקף הרשיונות, ביטול קנסות על איחור בהארכה, אישור ראשוני של בקשות לאיחוד משפחות, הארכת תוקף אשרות שניתנות לתקופות של שנה אחת במהלך תקופת הבחינה של הבקשות, רישום ילדים וכדומה. כמו כן טיפלנו במקרים של שלילת תושבות ושל חשש לשלילת תושבות. בין המשפחות שהמוקד מטפל בענייניהן קיימים מקרים טרגיים, בהם מוסיפה אטימותן של הרשויות על גורלם המר ממילא של בני-אדם: מקרים בהם שלילת התושבות מסכנת טיפול רפואי במחלות קשות; מקרים בהם אחד מבני הזוג אינו מתפקד; מקרים של משפחות חד-הוריות ועוד. לא פעם הטיפול הפרטני מחייב עבודה מתואמת עם לשכת הרווחה, משרד הפנים, הביטוח הלאומי וגורמים נוספים על מנת לפתור בעיות קונקרטיים שנובעות מהעיכובים במשרד הפנים.

רוחות חדשות? המקרה של מ"ע

מ"ע, ילידת שכס, נשואה לתושב ירושלים וחיה בעיר משנת 1983. לבני הזוג שני ילדים, בני 14 ו-16. הילדים ואביהם מוכרים כתושבי ירושלים. האם היא תושבת הגדה המערבית. בשנת 1986 נשפט האב על פעילות במסגרת הפתח ונשפט למאסר. שחרורו צפוי בנובמבר 2000. משך כל תקופת המאסר חיה מ"ע עם ילדיה בבית משפחת בעלה בירושלים. המוקד טיפל בהגשת בקשה לאיחוד משפחות עבורה למרות היות בעלה בכלא, והשיג עבורה (באמצעות עתירה לבג"צ) רשיון לישיבת ארעי בירושלים. באוקטובר 1999 סורבה הבקשה לאיחוד משפחות עבורה עם בעלה וילדיה "מטעמים בטחוניים". המוקד הגיש ערר לשר הפנים על הסירוב: הלוא מדובר באישה החיה בירושלים שנים, מבלי שהיא עצמה מעורבת בפעילות עוינת. ה"טעמים הבטחוניים" מתייחסים בוודאי לבן-הזוג היושב בכלא, אשר לא מעמדו בישראל עומד על הפרק. הסירוב לבקשה לאיחוד משפחות לאישה אינו נובע, אם כן, מחשש שהיא תסכן את הביטחון, אלא מדובר בענישה כפולה של בן הזוג, המרצה עונשו בכלא, וענישה קולקטיבית של האישה והילדים על מעשיו. שר הפנים נתן שרנסקי השיב לפנייתנו ב-9.12.99 במכתב בחתימתו. הוא כתב, כי משרד הפנים "דואג להעביר בקשות שסורבו לבדיקות חוזרות", אולם לא התערב בסירוב לגופו.

תושבות בגדה המערבית ובעזה

מאז הסכמי אוסלו כמעט בלתי אפשרי לנהל מאבקים עקרוניים בנושא התושבות בשטחים. הנושא, נושא מובהק של זכויות אדם, הפך להיות קלף מיקוח מובהק במו"מ הפוליטי בין ישראל לבין הרשות הפלסטינית. סוגיות כגון רישום של מי שנולד באזור ולא נרשם מסיבה זו או אחרת; חזרתם לאזור של אנשים שאיבדו את תושבותם לאחר שמסמכי הנסיעה שלהם לא הוארכו; או היקף המכסות לאישור בקשות לאיחוד משפחות (המכסה השנתית הנוכחית היא 4000 בקשות) – כל אלו מטופלות בהתאם ללוח הזמנים המדיני ולא בהתחשב בצרכי התושבים או בזכויותיהם.

גם בתנאים אלו מנסה המוקד – בהצלחה – לסייע לתושבי השטחים בענייני מעמדם. הסכמי הבג"צ, שהושגו בשנים עברו לאחר מאמצים אינטנסיביים של המוקד והגשת עתירות בעניין, עודם בתוקף. בני זוג של תושבים, ששהו בשטחים או קיבלו רשיון להיכנס אליהם בתקופה שמ-1989 ועד סוף אוגוסט 1992, זכאים לקבל תעודת זהות פלסטינית מכוח איחוד משפחות, ללא שיהיו ושלא בכפוף למכסה, למעט מקרים של סירוב על רקע בטחוני. המוקד מסייע למשפחות אלו להוכיח את זכאותן ולממשה – למשל, ע"י העברה לרשויות הישראליות של מסמכים המעידים על כניסה לגדה בתקופה הקובעת. (לא פעם מתעלמת הרשות בשלב הראשון מראיות המוכיחות את הזכאות.)

תופעה רחבה שהמוקד נתקל בה הוא ריבוי מקרים של סירוב לבקשות לאיחוד משפחות, המנומקים באורח לקוני ב"טעמי ביטחון". כך, למשל, המקרה של בני זוג מבית-רימא, נפת רמאללה. בני הזוג נשואים משנת 1988. הוא תושב הגדה, היא ילידת ירדן. כניסות האישה לגדה משייכות אותה למה שמכונה "אוכלוסיית הבג"צ הראשונה", והיא זכאית לתושבות. אולם הישראלים מעכבים את התשובה "מסיבות בטחוניות". לא ברור מהן הסיבות הבטחוניות שמונעות מתן תושבות לאישה פלסטינית, שממילא יושבת כאן שנים מכוח רשיון ביקור.

תופעה אחרת היא סירוב למתן רשיונות ביקור בשטחים למי שנולדו במדינות הסירוב (כגון לוב, סודן, סוריה ותימן). ישראל מכחישה מדיניות זו, אולם הדברים ניכרים בפועל. המוקד הצליח לפתור את הבעיה במה שנוגע לאוכלוסיית הבג"צ, ולאפשר לבני אוכלוסייה זו להיכנס לאזור גם אם נולדו באחת מהמדינות האלו.

כבוד המת

בחברה מתוקנת, גופתו של אדם מצויה מחוץ לתחום של סכסוך ומלחמה. מרגע שאדם נהרג, אין לוקחים נקם מגופתו. מאותו רגע קיים הכרח הומניטרי: לדאוג לקבורה מכובדת של הגופה, לסימונה באופן שיבטיח את זיהויה בעתיד, ולמסירתה בהקדם האפשרי לידי יקיריו של המת. הזכות ליחס של כבוד לגופה אינה רק זכותו של כל אדם ביחס לגופתו הוא, אלא גם זכות של בני המשפחה והידידים. קבלת הגופה, קבורתה, ועריכת טקסי האבלות והעלייה אל הקבר, הם חיוניים להפנמת הידיעה על מות הקרוב או הידיד ולהתמודדות עם הכאב והאבדן.

עקרונות אלו בוודאי מנחים את החברה הישראלית כאשר מדובר בגופותיהם של ישראלים. ישראל יוצאת מגדרה כדי להשיב גופות של חללי צה"ל ולזהותן. מקרים של טעות בזיהוי (כגון בעניין חללי השיטת לאחרונה) מעוררים שערוריה ציבורית. גם בתחומים "אזרחיים" של כבוד המת מוכנה ישראל להגיע לבתי המשפט על מנת להילחם על עיצובה של מצבה או על הכיתוב בה. כאשר מדובר בגופותיהם של פלסטינים, יחס זה משתנה לבלי הכר.

בחודש מאי עתר המוקד לבג"צ בשם של אחיו והוריו הקשישים של סופיאן צביח. סופיאן ביצע את פיגוע ההתאבדות באוטובוס מספר 26 בירושלים באוגוסט 1995. למעלה מארבע שנים חלפו, ושרידי הגופה עודם מוחזקים בידי ישראל, ואינם מוחזרים למשפחה. המוקד פנה לצה"ל מספר פעמים, על מנת שהמשפחה תוכל לקבל ולקבור את גופת יקירה, ועל מנת שיהיה לה ציון ומצבה לעלות אליהם. כל הפניות סורבו. בעתירה מזכיר המוקד, בין היתר, את החוק על-פיו הרס צה"ל את חלקת הקבר של ברוך גולדשטיין, הרוצח ממערת המכפלה בחברון. חוק זה מוציא במפורש מכלל חובת ההריסה את המצבה שעל הקבר. הזכות לקבורה ולמצבה היא זכות בסיסית של המת ושל משפחתו, שאין שוללים אותה.

סירובו של צה"ל להחזיר את גופתו של סופיאן צביח לידי משפחתו הוא חלק ממדיניות צה"ל בשנים האחרונות שלא למסור לידי המשפחות את גופותיהם של מי שביצעו פיגועי התאבדות: עוד שיטה של ענישה קולקטיבית, ואולי רצון להתנקם גם בגופתו של המת. אולם גם כאשר צה"ל מוכן להשיב גופות לידי משפחותיהם, מסתבר שהדבר הוא לעתים למעלה מיכולתו. שיטת הקבורה בבתי הקברות לחללי אויב אינה מאפשרת זיהוי נאות של הגופות.

שני מקרים בהם מטפל המוקד בהשבת גופות לידי המשפחות הגיעו למבוי סתום עקב אי-יכולתו של הצבא לזהות את הגופות. במקרה אחד כבר הוציא הצבא מקברן ארבע גוויות, ובדיקות DNA שנערכו בארה"ב ובישראל, הראו שאף אחת מהן אינה שייכת לחלל שהחזרת גופתו התבקשה ושהצבא הודיע בנחרצות כי גופה זו קבורה בקבר מסוים זה. במקרה שני הוצאה מהקבר בינתיים רק גופה אחת, וגם במקרה זה לא היתה זו גופתו של האדם אותו אנו מחפשים. "תקלות" אלו אינן מפתיעות. גופותיהם של חללי אויב נקברות בבתי קברות מיוחדים לחללי אויב. הקבורה נעשית בדרך מזלזלת, בשוחות רדודות, וללא סימון של קבע על גבי הגופה או העטיפה שסביבה. טרם הקבורה לא נעשות בדיקות לגופה ולא נעשה תיעוד שיכולים לסייע בזיהוי הגופה בעתיד. לפחות במקרה של בית הקברות לחללי אויב אשר בגשר בנות יעקוב, ידוע לנו שסימון הקברים נעשה שנים לאחר הקבורה. סימון הקברים מפוקפק גם הוא: שלטים ממוספרים על לוחות מתכת, התקועים באדמה באמצעות יתדות עץ.

שני המקרים, והעובדות שנתגלו תוך כדי הטיפול בהם, הובילו להקמתה של ועדת חקירה צבאית, שצריכה לחקור הן את שני המקרים הפרטניים והן את טיפול צה"ל בחללי אויב ככלל. הוועדה אמורה גם

ליתן המלצות לגבי אופן הטיפול בנושא בעתיד. הוועדה הוקמה בחודש אוקטובר 1999, ונציגים של המוקד כבר העידו בפניה.

בנושא זה הוצאנו בשנת 1999 דו"ח הקרוי "גופות אסורות".

חברי הנהלת המוקד

ד"ר יוסי שוורץ, יו"ר ההנהלה, לשעבר מנהלו הראשון של המוקד
 מר דן ביתן, קרן קרב
 מר ארתורו אייפר, גזבר המוקד, כלכלן
 הגב' רחל וגשל, אחות
 מר עלא חטיב, בעבר מנהל המוקד, כיום מנהל מרכז רפואי בטירה
 עו"ד תגריד ג'השאן, יועצת משפטית לשדולת הנשים בישראל ולקבוצת נשים למען אסירות פוליטיות.
 ד"ר עזיז חידר, מרצה באוניברסיטה העברית
 הגב' רחל סטרומזה, סטודנטית באוניברסיטה העברית.

צוות המוקד

דליה קרשטיין, מנהלת המוקד
 רימונדה מנסור, רכזת אדמיניסטרטיבית
 עו"ד אליהו אברם, מנהל המחלקה המשפטית
 עו"ד הישאם שבאיטה
 עו"ד מיכל פינצ'וק
 יוסי וולפסון, מתמחה
 מייסא חוראני, רכזת קשר עם מתלוננים
 מהא חטיב, רכזת פניות ציבור
 טלי גור, רכזת תלונות
 עתליה אבשלום, רכזת תלונות
 חדווה אייל, רכזת תלונות
 אתי אספיר, מזכירה
 סטיבן פרידמן, רכז משאבים
 יוסף ברודר, מנהל חשבונות